

Sammanfattning

"Ett lands behandling av dess romska befolkning är ett lackmustest för det civila samhället och dess demokrati"

så tolkar Nyamko Sabuni Vaclav Havel i ett tal vid invigningen av utställningen Förintelsen och romerna på Etnografiska museet den 24 januari 2008.

Romers exkludering är inget nytt fenomen, inte heller utredningar med syfte att förbättra romers situation. Perspektivet har tidigare varit majoritetssamhällets hantering av "den andre". Skulden för den uppkomna marginaliseringen har huvudsakligen lagts hos offren, romerna själva. Lösningarna har varit majoritetens, romerna har varit objekt och staten det goda familjeöverhuvudet.

Vi har sökt ett annat förhållningssätt som baseras på ett *rättighetsperspektiv*.

Romernas situation är ovärdig ett demokratiskt välfärdssamhälle som vårt och det finns inga genvägar till jämlika villkor för romer. Situationen kräver en långsiktig, uthållig och målmedveten politik – en nationell strategi för romer baserat på romers rätt.

Delegationen för romska frågor presenterar en modell för en strategi som ska säkerställa romernas mänskliga rättigheter i Sverige. Strategin har tre övergripande mål;

- att stänga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper,
- att häva romers maktunderläge,
- att reparera romers tillit till majoritetssamhället och överbrygga förtroendeklyftan.

Delegationen bedömer att målen kan nås inom 20 år – en generation – och våra förslag tar sin utgångspunkt i den situation som nu råder, de behov som nu kan överblickas, de åtgärder som nu krävs, som ett första steg.

Uppdraget

Regeringen beslutade den 14 september 2006 att inrätta en delegation för romska frågor. Med utgångspunkt i Sveriges internationella åtaganden om att skydda och främja de mänskliga rättigheterna, ska delegationen ”vara nationellt pådrivande i arbetet med att förbättra romers situation i Sverige. Arbetet förutsätter en nära dialog och samverkan med romer ”(Dir. 2006:101). Delegationens arbete har koncentrerats kring tre huvuduppgifter.

Den första huvuduppgiften, att utreda romers situation i Sverige har påverkats av att tillgången på tillförlitliga faktauppgifter är begränsad. Statistiskt material saknas av naturliga skäl då någon etnisk registrering inte förekommer. En iakttagelse av betydelse är att berättelser av romer så lätt överskuggas av berättelserna om romer. Detta förhållande gäller såväl forskningen som medierna och det offentliga samtalet.

Den andra huvuduppgiften, att främja och stödja kommunala projekt och verksamheter i olika delar av landet som syftar till att förbättra romers situation har gett insikten att minoritetspolitiken har ett svagt genomslag i samhället trots att tio år av svenska internationella åtaganden på området ligger bakom oss.

Den tredje huvuduppgiften, att informera och sprida kunskap om romer och om deras situation i Sverige till allmänheten, myndigheter och kommuner har inneburit en stor utmaning. Tidigt i arbetet blev det uppenbart för delegationen att det råder en ömsesidig misstro mellan romer och majoritetssamhället. En annan iakttagelse är vikten av att informationen inte utformas så att den bidrar till att sprida en stereotyp bild av romerna genom att beskriva minoriteten som en homogen grupp. Ytterligare en faktor är förhållandet att det finns en så stark koppling mellan romernas situation i Sverige och övriga Europa. En följd inte minst av att romerna, som folk, är världsmedborgare.

Romer – en nationell minoritet

De i Sverige erkända fem nationella minoriteterna är samer som även är ett urfolk, judar, romer, sverigefinnar och tornedalingar. De historiska minoritetsspråken är samiska (alla varieteter), jiddisch, romani chib (alla varieteter), finska och meänkieli (prop. 1998/99:143).

Gemensamt för minoritetsgrupperna är att de har befolkat Sverige under lång tid och att de är grupper med en uttalad samhörighet. De har också en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet tillsammans med en vilja att behålla sin identitet. Deras kulturer utgör en levande del av det svenska samhället och vårt gemensamma kulturarv.

Huruvida en person räknas som nationell minoritet eller inte bygger på självidentifikationsprincipen. Den enskilde individen ska själv ha en vilja att tillhöra minoritetsgruppen och avgör själv hur den viljan ska manifesteras.

Romers rätt

I FN:s deklaration om rättigheter för personer som tillhör nationella eller etniska, religiösa och språkliga minoriteter sägs att deklarationen syftar till att genomföra de mänskliga rättigheterna så som de kommer till uttryck i alla FN-dokument och att deklarationen ska garantera än mer effektivt att dessa dokument genomförs för nationella minoriteter. Minoritetsrättigheterna förstärker alltså möjligheten för personer som tillhör minoriteter att tillvarata sina mänskliga rättigheter.

Romer i Sverige lever under sämre förhållanden än genomsnittet – därför att de är romer. Den bild som framträder i de utredningar som delegationen tagit fram och i övriga utredningar som gjorts av andra aktörer på det sociala och ekonomiska området är entydig: Romer nekas full tillgång till de sociala och ekonomiska rättigheterna. Romer har inte heller haft full tillgång till sina politiska och medborgerliga rättigheter, då romer i Sverige bara sedan någon generation kunnat rösta och delta i val samt via egna organisationer erbjudits dialog med statsmakten.

Romer i Sverige är fattiga på både social och ekonomisk välfärd och fattiga på makt och inflytande. Sverige har ett oåtgärdat inrikes

underutvecklingsproblem orsakat av rasistiska strukturer som berör hela den nationella minoriteten romer.

Så är situationen i dag och så var situationen då delegationen fick i uppdrag att utreda romers situation i Sverige.

Utredningsarbetet och betänkandet

Delegationen för romska frågor började arbeta med sitt uppdrag att vara nationellt pådrivande i arbetet med att förbättra romers situation i Sverige i januari 2007.

Redan tidigt i sitt arbete uppmärksammade delegationen den ömsesidiga misstron mellan majoritetssamhället och romerna samt den strukturella diskrimineringen mot romer som ofta leder till kränkningar av romers mänskliga rättigheter. Majoritetssamhällets misstro har sin grund i en utbredd men aldrig tillbakamotad antiziganism.

Delegationen diskuterade olika möjligheter att uppmärksamma statsmakternas historiska oförrätter mot romerna, som ett led i en process för att uppnå upprättelse för romerna och försoning mellan romerna och majoritetssamhället. En sådan process skulle även kunna bidra till att öka majoritetsbefolkningens kunskap och förståelse för romernas situation och belysa de tidigare stats sanktionerade åtgärderna som ligger till grund för myndigheters agerande och romernas situation idag.

En grundtanke som genomsyrat diskussionerna har varit att den strukturella diskrimineringen av romerna har sin grund i en historiskt grundad och socialt accepterad antiziganism, som vare sig det offentliga Sverige eller andra delar av samhället någonsin gjort upp med, möjligen med undantag för Svenska kyrkan.

Antiziganism är fientlighet, fördomar, föreställningar eller rasism riktat mot romer och en distinkt form av rasism. Ett av de starkaste historiska uttrycken för antiziganism var Förintelsen då romerna utsattes för folkmord som ett led i nazisternas utrotningsplan.

Romers mänskliga rättigheter har utsatts och utsätts för allvarliga kränkningar i Sverige och många romer utestängs alltjämt från väsentliga delar av samhällslivet. Det är nödvändigt att förstå det historiska arvets betydelse och påverkan på romers situation idag. Det är viktigt med ökad kunskap om hur stereotyper vuxit

fram och hur fördomar mot romer lever vidare från generation till generation.

Den marginalisering och den såväl direkta som indirekta diskriminering som historiskt förekommit gentemot den romska minoriteten har konsekvenser än i dag. Men forskning om sambanden mellan samhällets politik riktad mot romer och romernas situation idag saknas.

I inledningen av betänkandet ägnar vi stort utrymme åt frågor om minoritetsrättigheter och deras förhållande till mänskliga rättigheter.

Vi redovisar också en bild av romerna och deras historia. En redovisning som kan ses som ett utflöde av vårt uppdrag att sprida kunskap om romerna och deras villkor här och i övriga Europa.

År 2000 ratificerade Sverige Europarådets ramkonvention om nationella minoriteter samt minoritetsspråkskonventionen. Detta var ett viktigt erkännande av Sveriges historiska nationella minoriteter romer, judar, samer, sverigefinnar och tornedalingar som både osynliggjorts och undertryckts under långa tider, samt ett steg mot upprättelse.

Erkännandet innebär också ett svenskt ställningstagande att ta ett folkrättsligt ansvar i främjandet av det romska språket och den romska kulturen, som en del av det svenska kulturarvet. Det ska också ses som en början på en förändringsprocess där målet för reformen är att skydda romerna och de övriga nationella minoriteterna och stärka deras möjlighet till inflytande.

Medborgarnas sociala välfärd är i allt väsentligt kommunernas ansvar. Att kommunerna tar detta ansvar utifrån gällande rättsregler och den av regering och riksdag fastlagda politiken dit Sveriges internationella åtaganden hör, måste betraktas som en självklarhet. Det är en paradoxal tanke att en statlig utredning som Delegationen för romska frågor baserat på sina iakttagelser skulle föreslå att kommuner ska ha kunskaper om och följa gällande lagstiftning.

Vi har inte sett som vårt uppdrag att problematisera det kommunala självstyret och dess betydelse för de brister vi ser i den romska minoritetens möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda. Det samma gäller möjligheterna att få frågor om minoritetsrättigheter och andra mänskliga rättigheter rättsligt prövade.

Däremot ser vi det som vårt uppdrag att föreslå hur uppföljningsmekanismerna för minoritetspolitiken avseende romer ska

kunna utformas. I våra överväganden utgår vi ifrån att en strategi för romer i Sverige genomförs enligt vårt förslag.

Betänkandets disposition

Detta betänkande har delats upp i två delar. Den första delen redovisar en bakgrund i fyra kapitel. I kapitel 1 redovisas utredningsarbetet. Kapitel 2 behandlar mänskliga rättigheter och minoritetspolitik och i kapitel 3 presenteras den romska minoriteten. I kapitel 4 behandlas fenomenet antiziganism.

Den andra delen som presenterar en strategi för att säkerställa romernas mänskliga rättigheter är indelad i 12 kapitel och inleds med kapitel 5 där delegationens huvudförslag om en strategi för att överbrygga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper i Sverige presenteras. Kapitel 6 behandlar rätten till delaktighet och inflytande, kapitel 7 rätten till utbildning, kapitel 8 rätten till arbete, kapitel 9 rätten till bostad, kapitel 10 rätten till hälsa och social välfärd, kapitel 11 rätten till språk, kapitel 12 rätten till kultur, kapitel 13 rätten att inte bli diskriminerad och i kapitel 14 behandlas behovet av försoning mellan den romska minoriteten och majoritetssamhället. I kapitel 15 redovisas konsekvenser av utredningens förslag och i kapitel 16 en författningskommentar.

I sammanfattningen redovisar vi endast ett fåtal av samtliga åtgärder och förslag vi anser ska ingå i en strategi för romer i Sverige.

Romers rätt – en strategi för romer i Sverige

Delegationen för romska frågor presenterar som sitt huvudförslag en strategi som ska säkerställa romernas mänskliga rättigheter i Sverige. Strategin har tre övergripande mål;

att stänga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper,

att häva romers maktunderläge och

att reparera romers tillit till majoritetssamhället och överbrygga förtroendeklyftan.

Strategin innehåller förslag på åtgärder inom de områden vi bedömt som strategiska för förändringar av romers villkor i samhället. Åtgärderna handlar om att säkerställa romers tillgång till sina mänskliga rättigheter och minoritetsrättigheter.

Strategin kräver uthållighet. Vi bedömer att det krävs särskilda insatser under en generation, dvs. 20 år, för att nå målen. Vår målsättning är att det romska barn som föds i år ska ha samma förutsättningar för ett gott vuxenliv som sina jämnåriga ickeromska kamrater vid 20 års ålder, och att romers strukturella och av antiziganism betingade utanförskap därmed ska vara avskaffat. För detta krävs en tydlig politisk målsättning, en effektiv organisation för verkställande och resultatuppföljning samt tillräckligt med resurser.

Delegationen föreslår därför att verkställigheten av den nationella strategin för romer anförtros ett sekretariat för romska frågor. Sekretariatet bör bygga på en samrådsmodell och ha fyra regionala sekretariat knutna till sin verksamhet. Delegationen föreslår också att de resurser som krävs ska ses som en nödvändig investering för att bryta ett utanförskap som är dyrt för samhället men än mer kostsamt för individen.

Att stänga välfärdsgapet mellan romer och andra grupper bygger på att diskrimineringen och den strukturella antiziganismen bekämpas. Då krävs att de antiziganistiska strukturerna i samhället blir synliga, och att en skamtröskel för antiziganistiska attityder och handlingar etableras, vilket förutsätter en genomlysning av det förflutna, det vill säga en sanningskommission om de historiska övergreppen mot romer. Det krävs också ett starkare romskt deltagande, att romer tar sig ton både genom egna organisationer och egen representation, olika samrådsformer och genom representation i majoritetssamhällets beslutande församlingar.

Att häva romers maktunderläge handlar till stor del om välfärds-satsningar som utbildning och bättre försörjningsmöjligheter, att mota tillbaka antiziganismen men också om att skapa förutsättningar för en vilja att delta, det vill säga en reparerad tillit från romer gentemot majoritetssamhället.

Att reparera romers tillit till samhället hänger intimt samman med att stänga välfärdsklyftan. Romer måste känna sig trygga i majoritetssamhället och uppleva att deras intressen tas tillvara och deras säkerhet garanteras av statsmakten, för att fullt ut våga satsa på en social och ekonomisk integration. Stöd till den romska identiteten och kulturen, garantier för romers rättigheter till utbildning och etablerande av former för delaktighet och inflytande är viktiga pusselbitar liksom en försoningsprocess som gör upp med det förflutna. Detta skulle skapa förutsättningar för ett nytt samhällskontrakt mellan romer och majoritetssamhället.

Med detta vill vi säga att det är en komplicerad sak att reparera femhundra års försummelse och övergrepp och reparera relationen mellan romer och majoritetssamhället, och att våra förslag ska ses som en helhet. Sammantaget utgör delegationens förslag för att uppfylla dessa målsättningar en nationell strategi för romer.

Strategin kommer att omfatta en rad åtgärder som knyter an till romernas självklara mänskliga rättigheter och det krävs en målmedveten uthållighet. Vi har utgått ifrån att det krävs särskilda insatser under uppskattningsvis 20 år – en generation.

Rätt till delaktighet och inflytande

I Kapitel 6 behandlar vi de allmänna demokratiska rättigheterna och därefter de minoritetsspecifika rättigheterna till politiskt deltagande. Vi konstaterar att det handlar om rätt till politiskt deltagande, rätt till samråd, rätt till självstyre och rätt att organisera sig.

Det står klart att romers politiska makt, möjlighet till inflytande inom förvaltningsmyndigheter över beslut som rör dem, grad av självstyre och egna civilsamhällesorganisationer ligger långt under vad Sveriges internationella åtaganden bjuder, och att Sverige i europeisk jämförelse ligger långt efter många av våra östliga grannländer, både de som har fler och de som har färre romer bland sina medborgare än Sverige.

Beträffande delaktighet och samråd har delegationen valt att föreslå att regeringen tillsätter ett tidsbegränsat sekretariat på en generation eller 20 år, uppbyggd enligt en samrådsmodell, för att utgöra den organisatoriska motorn för den nationella strategin för romer vi föreslår att regeringen antar.

Ett mål är att en framtida romsk representation ska komma till stånd med ett typ av självstyre som Sametinget med exempelvis ett eget ansvar för kulturfrågorna. Den skulle utgöra remissorgan och officiell representant för den romska gruppen. Den skulle erbjuda många plattformar för romska ledare att växa från. Regeringen, via det föreslagna Sekretariatet, bör fortsätta en dialog med romer om möjligheten att inrätta en officiell romsk representation i syfte att kunna lägga fram ett lagförslag på detta område under nästa mandatperiod.

Sekretariatet bör också ha som uppdrag att följa upp bildandet av lokala eller kommunala samrådsorgan.

För ungdomar som både är och planerar att bli föreningsaktiva föreslår vi att Ungdomsstyrelsen uppdras etablera en *romsk ungdomsledaracademi* vars syfte är att genom kvälls- och helgutbildningar utbilda romska ungdomar som vill engagera sig i samhällsfrågor, både rörande den romska minoriteten och samhällsfrågor i allmänhet.

För att öka romers valdeltagande föreslår vi att länsstyrelsen i samråd med romska föreningar upphandlar ett program för väljarutbildning.

För de romska civilsamhällesorganisationerna föreslår delegationen att det kopplas ett organisatoriskt stöd till deras ekonomiska stöd så att föreningslivet kan utvecklas ytterligare.

Vi menar också att Folkbildningsrådet bör få i uppdrag att anordna utbildning i föreningsteknik samt ge rådgivning till romska föreningar.

Rätt till utbildning

Enligt delegationens direktiv ska utredningen lämna förslag på hur romers livsvillkor i samhället ska kunna förbättras. Ett av de viktigaste områdena är enligt delegationens mening utbildningssituationen. Utbildning är den primära drivkraften bort från en ekonomisk och socialt marginaliserad position för både vuxna och barn.

Situationen för den romska minoriteten i Sverige är långt ifrån tillfredsställande. Det har gått mer än femtio år sedan den romska minoriteten fick tillträde till utbildning men trots detta går långt ifrån alla romska elever ut grundskolan med fullständiga betyg. Många elever lämnar grundskolan i förtid. Det finns flera orsaker till detta och de samverkar sinsemellan. Den bristande närvaron och de många avhoppet i förtid kan förklaras av bl.a. bristen på romska förebilder såväl i själva skolvärlden som i det omgivande samhället. Även diskriminering, trakasserier, dålig kunskap om romer och deras rättigheter samt brister i skolan vad gäller uppföljning och stödåtgärder kan ses som orsak till lägre skolnärvaro och sämre studieresultat. En svag studietradition hos den äldre generationen är en annan viktig orsak. Föräldrar med dålig skolunderbyggnad kan leda till att deras barn inte blir motiverade till att studera och cirkeln sluts när barnen själva blir föräldrar med dålig skolunderbyggnad.

Det är angeläget att skolan kan möta barnens och de ungas samt föräldrarnas och skolpersonalens behov så, att bl.a. interkulturella kommunikationsfärdigheter utvecklas och de romska barnen får det stöd de behöver för att uppnå de nationella målen i grundskolan.

Grundskolekompetens är en nödvändig förutsättning för vidare studier och för inträde på arbetsmarknaden. Skolans uppgift är att ge alla elever nödvändiga förutsättningar för att uppnå målen med grundskolan. I syfte att förbättra utbildningssituationen föreslår vi därför ett inrättande av ett statsbidrag för att kommuner i samarbete och samråd med den romska minoriteten ska kunna genomföra olika insatser i såväl förskola som grundskola.

Bristen på romska förebilder inom förskolan/skolan och bristen på modersmåls lärare är stor. Brobyggare mellan skola och familjer och som stöd åt eleverna har visat sig ha stor betydelse. Därför lägger vi ett förslag till inrättandet av ett statsbidrag för kompetenshöjande utbildningsinsatser för personal med romsk språk- och kulturbakgrund.

En annan grundläggande förutsättning för goda studieresultat är en trygg skolmiljö. I en rubrik i vår redovisning har vi sammanfattat skolmiljön för romska barn med orden; misstro, mobbning, fördomar och diskriminering, sammantaget framträder bilden av en fullständigt oacceptabel situation. Vi föreslår därför att Barn- och elevombudet, Diskrimineringsombudsmannen, Barnombudsmannen och Arbetsmiljöverket ska leda en sammanhållen insats för att skapa trygga förhållanden i skolan.

Statens skolinspektion får i uppdrag att särskilt granska måluppfyllelsen vad gäller grundskolekompetensen och även granska modersmålsundervisningen. Modersmålsundervisningen är bristfällig och det råder, förutom brist på modersmåls lärare även brist på läromedel. Delegationen föreslår inrättandet av ett särskilt statsbidrag för produktion av läromedel i romani chib för alla nivåer inom skolväsendet.

Många fullföljer eller kompletterar sin grundskolekompetens i vuxen ålder inom grundvux. Ett hinder som den romska gruppen pekar ut för att kunna fullfölja grundvux är det nuvarande studie-stödssystemet. Flertalet av dem tar studielån under studietiden och blir därmed skuldsatta samtidigt som utrymmet för studielån förbrukas för att nå grundskolekompetens och ofta inte ens det.

Delegationen för romska frågor menar att man i Sverige bör överväga att avskryva de skulder för studier inom grundvux som personer med romsk språk- och kulturbakgrund ådragit sig.

Olika rapporter pekar på betydelsen av särskilt anpassade vuxenutbildningsinsatser för den romska minoriteten. Det kan gälla yrkesutbildningar eller grundskole- och gymnasieutbildning. Ofta kräver dessa utbildningar mer insatser än för andra grupper. Vi föreslår därför ett inrättande av ett statsbidrag till utbildningsanordnare inom studieförbund, folkhögskolor samt kommunala vuxenutbildningar för utbildningar anpassade för elever med romsk språk- och kulturbakgrund.

Rätt till arbete

Delegationen konstaterar att romer i extremt hög grad är uteslutna från arbetsmarknaden och för ett resonemang om mekanismerna bakom detta: de traditionella yrkenas försvinnande, förekomsten av diskriminering, låg utbildningsnivå, problem relaterade till övergången mellan skola och arbetsliv och de sämre förutsättningar som utanförskapet ger. Vidare diskuterar vi de strategier romer tvingats anta för att möta diskrimineringen på arbetsmarknaden samt redovisar resultat från genomförda projekt.

Den viktiga frågan är om romer har samma möjligheter på arbetsmarknaden som genomsnittet. Det enkla svaret är nej.

Diskriminering och brist på utbildning är de två enskilt viktigaste faktorerna bakom romers bristande tillgång till rätten till arbete. Det hindrar inte att andra insatser för att verka för romers etablering på arbetsmarknaden är viktiga.

Ett strategiskt mål är att hjälpa unga romer bryta mönstret av utanförskap och hitta ett fotfäste på arbetsmarknaden. Den känsliga övergångsfasen från utbildning till arbetsliv behöver där vara i fokus för insatserna. Även mentorskap bör vara en arbetsmetod. Satsningarna kommer att kräva samlösningar inte i form av projekt utan i form av program som löper över hela den period vi föreslår för den nationella strategin. För de romer som idag är arbetslösa bör i första hand programmet för urban utveckling utvecklas med särskilda insatser för romer.

Ett väsentligt område är att förbättra romers möjligheter till eget företagande.

Till sist vill delegationen framhäva att socialt accepterad kollektiv diskriminering av romer inte kan botas med regleringsbrev. Att avhjälpa diskriminering på arbetsmarknaden med åtgärder riktade mot romer kommer inte att förslå. Det grundläggande problemet är de diskriminerande strukturerna, och den öppet accepterade antiziganismen. Så länge den inte motas tillbaka, kommer romer att fortsätta tillhöra de mest exkluderade grupperna på arbetsmarknaden.

Rätt till bostad

Den egna bostaden har fundamental betydelse för ett fungerande medborgarskap. För möjligheten att studera, för möjligheten att arbeta, för en familjs möjligheter att sörja för barnens skolgång och utveckling och så vidare. I det paket av åtgärder vi föreslår inom ramen för en strategi för romer i Sverige ser vi rätten till bostad som en av viktigaste tillsammans med utbildning och arbete.

Rätten till bostad uttrycks mycket klart i de konventioner Sverige anslutit sig till och understryks i vår grundlag och den svenska bostadspolitiken är reservationslös. Men trots vår internationellt sett höga levnadsstandard är den goda bostaden ingen självklarhet för alla.

Delegationen har formulerat flera mål för det bostadspolitiska området, bl.a. att romer ska ha en bostadsstandard som överensstämmer med genomsnittlig standard i riket och att diskriminering av romer hos allmännyttiga och privata bostadsbolag ska upphöra.

För att nå dessa mål krävs en rad åtgärder som i sin tur måste utgå ifrån romernas bostadssituation och gruppens behov.

Omfattande strukturella förändringar på den svenska bostadsmarknaden kan få konsekvenser för svaga grupper dit många romer hör. Vilka effekter förändringar inom allmännyttan, av förmedlingssystemen, förskjutningar mellan olika upplåtelseformer har och får för romers tillgång till rätten till bostad är svåra att förutse. Det är vår uppfattning att dessa effekter liksom olika samband som till exempel eventuella samband mellan bostadssegregation och diskriminering bör bli föremål för vetenskapliga studier och föreslår därför att Boverket får ett sådant uppdrag.

Rätt till hälsa och social välfärd

Rätten till hälsa är vital för människors värdighet och för vår förmåga att tillvarata våra rättigheter. Rättigheten är nära förbunden med och beroende av andra ekonomiska och sociala rättigheter, såsom rätten till mat, kläder och lämplig bostad, arbete och utbildning. Den hänger också samman med politiska och medborgerliga rättigheter såsom rätten till liv, förbud mot diskriminering, förbud mot tortyr, rätten till ett privat- och familjeliv, yttrandefrihet med mera.

Välfärdsstatens ambition bör vara att tillförsäkra individerna resurser så att de själva kan skapa sig ett gott liv efter sina önskemål. Välfärdsproblem kan man definiera som missförhållanden eller brister i människors levnadsvillkor – eller som ojämnt fördelad välfärd – och som välfärdsstaten har ansvar för att förebygga och lösa genom sina institutioner, lagar och förordningar.

Den romska minoritetens levnadsvillkor är, som konstateras i betänkandet, betydligt sämre i flera avseenden; bostad, hälsa, arbete, utbildning, delaktighet – än vad den är för majoritets-samhället. Det är en marginaliserad och utsatt grupp som i mångt och mycket därför hänvisas till samhällets stöd för sin ekonomiska och sociala trygghet. För att förbättra levnadsvillkoren krävs åtgärder inom ett flertal områden såsom arbete, utbildning och bostad.

Det finns dock akuta frågor inom i första hand socialtjänstens område rör sådant som kan inrymmas under begreppet bemötande. Socialstyrelsen har i sin rapport *Interkulturellt socialt arbete* tagit ett helhetsgrepp på dessa frågor. Delegationen uttalar sitt stöd för de förslag till åtgärder som presenteras i rapporten.

Delegationen ställer sig också bakom de förslag Statens folkhälsoinstituts för fram i rapporten *Hur mår Sveriges nationella minoriteter?* som är en redovisning av ett större regeringsuppdrag kring de nationella minoriteternas hälsosituation i relation till majoritetsbefolkningen. I båda fallen gör vi påpekanden som vi självklart vill att man beaktar.

Den bild vi sammantaget fått av hälsosituationen inom den romska minoriteten gör att vi bedömer att det finns behov för en särskild studie av romska kvinnors hälsosituation. Delegationen föreslår att Statens folkhälsoinstitut ges ett särskilt uppdrag att utreda romska kvinnors hälsosituation för att föreslå konkreta åtgärder som förbättrar den gruppens fysiska och mentala hälsa.

Rätt till språk

Regeringen har i budgetpropositionen för 2009 konstaterat att "en central utgångspunkt för det minoritetspolitiska reformarbetet är att de nationella minoriteternas egenmakt och förutsättningar att bevara och revitalisera språk och kultur stärks" (prop. 2008/09: 158). Man säger också att de nationella minoriteterna fortfarande saknar verktyg för att stärka och återta sina språk.

Gemensamt för alla varieteter av romani chib är att de främst är talade språk. Det finns inget gemensamt standardiserat romskt skriftspråk, där samma ord så gott som alltid har böjning i skrift och samma stavning. Frånvaron av standardiserat skriftspråk är inte bara en nackdel för romani chib. Det ger större frihet för enskilda talare att använda sin egen romani chib utan att hämmas av ett skriftspråk i tron att det skulle stå för rätt och fel. Men i huvudsak är bristen på standardiserat skriftspråk ett problem. För att ett språk ska kunna hävda sig i dagens skriftburna samhälle måste det vara lätt att skriva det, och det förutsätter tillgång till enkla stavningsregler. Arbetet med ordböcker, ordlistor och språkläror är därför viktigt för alla varieteter. Sådant arbete bedrivs vid Språkrådet (Institutet för språk- och folkminnen). Vi föreslår därför att den romska språkvården vid Språkrådet byggs ut med ytterligare två tjänster.

Vi menar också att det är viktigt att det bedrivs forskning i romani chib och föreslår att Högskoleverket får i uppdrag att se över förutsättningarna för sådan forskning.

Finska, samiska och meänkieli, de s.k. territoriella minoritetsspråken, har en starkare ställning i lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Med stöd av lagen kan finsk- samisk eller meänkieli talande exempelvis få tillgång till barn- och äldreomsorg helt eller delvis på sina språk. Vi menar att lagen bör revideras så att romani chib får lika stark ställning som finska, samiska och meänkieli.

Rätt till kultur

Alla ska ha möjlighet att delta i kulturlivet och att det ska präglas av mångfald vilket slagits fast i regeringens kulturproposition. Kulturpolitiken har till syfte att bl.a. stödja insatser som görs inom ordets, scenens, bildens och tonens områden samt för kulturarvet.

Sveriges minoritetsrättsliga åtaganden bjuder staten att bevara och utveckla den romska kulturen, ge romer i Sverige möjlighet att behålla och utveckla sin religion, sitt språk, sina traditioner och sitt kulturarv samt få framställa och ha tillträde till tryckta media, radio och TV, delta i det kulturella livet och ha kunskap om sin egen historia och kultur. Allt detta ska ske med en romsk delaktighet i och inflytande över förslagen, besluten och genomförandet.

Vår genomgång av situationen beträffande romsk kultur visar att stödet för att bevara, utveckla och tillgängliggöra romsk musik, dans, muntlig och skriftlig litteratur, teater, konsthantverk och andra kulturella uttrycksformer är undermåligt och otillräckligt i den mån det finns överhuvudtaget, att romska medier och kulturinstitutioner har en ryckig och osäker finansiell situation och därför lever med ett ständigt nedläggningshot, att vissa delar av den romska kulturen som konsthantverkstraditionen är på väg att försvinna, att utbudet av romsk litteratur är mycket begränsat och att romska religiösa församlingar saknar en egen hemvist och att romska barn och ungdomar inte får tillräcklig kunskap om sin historia och kultur vilket påverkar deras identitet och förankring.

Genomgången av läget för det romska kulturarvet visar att det är utspritt, obeforskat, okatalogiserat, odokumenterat samt otillgängligt inte minst för romerna själva som nästan undantagslöst saknar inflytande över sitt eget kulturarv.

Romsk kultur riskerar att långsamt förtvina och kulturarvet att på sikt förskingras om dessa förhållanden inte åtgärdas. Det återstår alltså mycket att göra innan de minoritetsrättsliga åtagandena har förverkligats fullt ut.

En förutsättning är att det finns ett bättre institutionellt ramverk och en starkare romsk delaktighet. Delegationen föreslår därför inrättandet av en nämnd för romsk kultur.

Vi föreslår också inrättandet av statliga basbidrag för romska kulturinstitutioner och tidskrifter. Sändningstiden för program på romani chib bör utökas inom public serviceföretagen SR och SVT.

Länsmuseerna bör få i uppdrag att synliggöra romsk historia och kultur i respektive län.

Rätten att inte bli diskriminerad

Delegationen tvekar inte att slå fast att romer är den mest utsatta gruppen när det gäller diskriminering i Sverige såväl som i Europa. Diskriminering av romer i Sverige omfattas dessutom inte av någon skamkänsla utan har hög social acceptans. Hatbrotten mot romer har på senare år vuxit i omfattning i övriga Europa.

Alla människor är lika i värde och rättigheter. Det betyder att ingen får diskrimineras eller hindras från att utnyttja sina rättigheter på grund av kön, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, språklig eller religiös tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning eller politisk eller annan uppfattning.

Skyddet mot diskriminering är en av hörnstenarna i arbetet för de mänskliga rättigheterna. Begreppet "access to justice", tillgång till rättvisa, handlar om att utsatta grupper riskerar att ha sämre tillgång till rättssamhällets institutioner, antingen för att institutionerna inte är fysiskt tillgängliga på grund av avstånd eller brist på resurser, eller för att institutionerna är präglade av fördomar och tillämpar diskriminering. Andra barriärer kan vara när utsatta grupper inte är medvetna om sina rättigheter, eller när institutioner eller processer upplevs som komplicerade eller hotfulla.

Rättssäkerhet är en väsentlig del av de grundläggande mänskliga rättigheterna. Arbetet med att mota tillbaka antiziganismen i Sverige måste föras på flera plan och med grund i en djupare analys av dess natur och manifestationer.

Delegationen föreslår att fördjupade studier av hur romer behandlats av rättsväsendet över tid genomförs inom ramen för den försoningsprocess vi föreslår.

Delegationen föreslår att regeringen erkänner antiziganism som en särskild form av rasism, och lyfter denna fråga såväl i Europa som internationellt. Vidare bör Sverige ansluta sig till den pan-europeiska kampanjen Dosta! (Nu räcker det!) som arbetar mot antiziganismen i Europa.

Försoning

Romers mänskliga rättigheter utsätts för allvarliga kränkningar i Sverige och många romer utestängs alltjämt från väsentliga delar av samhällslivet. För att få ökad kunskap och förståelse vad gäller många romers situation i dag är det nödvändigt att förstå den

historiska kontexten, hur stereotyper kring romer vuxit fram och hur fördomar mot romer lever vidare från generation till generation samt legat till grund för den statliga politiken. Okunskapen, osynligheten och förnekelsen av de historiska övergrepp som romer utsatts för är bidragande orsaker till romers fortsatta marginalisering och utsatthet. En samlad bild av den behandling som olika romska grupper utsatts för under en lång tid och som dessutom sätts i relation till de mänskliga rättigheterna saknas dock. Kunskap om romer som finns tillgänglig i dag bygger i huvudsak på majoritetens forskning och expertutlåtanden. Den romska historien berättad av romer saknas.

Redan tidigt i sitt arbete uppmärksammade delegationen den ömsesidiga misstron mellan majoritetssamhället och romerna samt den strukturella diskrimineringen mot romer som ofta leder till kränkningar av romers mänskliga rättigheter.

Delegationen diskuterade olika möjligheter att uppmärksamma statsmakternas historiska oförrätter mot romerna, som ett led i en process för att uppnå upprättelse för romerna och försoning mellan romerna och majoritetssamhället. En sådan process skulle även kunna bidra till att öka majoritetsbefolkningens kunskap och förståelse för romernas situation och belysa de tidigare stats sanktionerade åtgärderna som ligger till grund för myndigheters agerande och romernas situation i dag.

Delegationen föreslår därför att en sannings- och försoningskommission inrättas för att kartlägga och dokumentera de övergrepp, försummelse och diskriminerande åtgärder som begåtts mot den romska minoriteten från år 1900 fram till år 2000 då Europarådets ramkonvention om nationella minoriteter samt Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk trädde ikraft. Särskild vikt bör läggas vid att belysa övergreppen och åtgärderna i förhållande till de internationella åtaganden som Sverige anslutit sig till vad gäller mänskliga rättigheter. En historisk analys av perioden 1500–1900 och dess betydelse för övergrepp mot romer i modern tid och framväxten av antiziganism ska ingå i uppdraget.